

Jubilej

Boris A. Novak

Literarni opus čarovniškega mojstra Evalda Flisarja

Foto: Tihomir Pintar

Evald Flisar je eden najpomembnejših slovenskih pisateljev in dramatikov zadnjih desetletij, ki je s prevodi svojih romanov in dramskih besedil v dvainštirideset jezikov tudi izjemno uspešen in močno profiliran v mednarodnem prostoru.

Svojo umetniško pot je začel v šestdesetih letih, desetletju dramatičnih sprememb povsod po svetu, ki so do dna pretresle tudi tradicionalno slovensko kulturo in tedanjo jugoslovansko socialistično družbo. V kontekstu globokih sprememb vrednostnega sistema je Flisar sodil v peščico najpogumnejših in najodmevnejših mladih glasov (romana *Mrgolenje prahu*, 1968, *Umiranje v zrcalu*, 1969). V nasprotju s slovensko neoavantgardo tistega časa, ki je iskala nove izrazne možnosti v jeziku, povsem osvobojenem zrcaljenja realnosti, pa je ob vsej novi in sveži občutljivosti Flisarjeva zgodnja proza še zmeraj izvirala tudi iz etične nuje opisovanja socialne stvarnosti, poglobljanja v psihične vzgibe in pretanjenega uprizarjanja medčloveških odnosov in konfliktov.

Iskanje svobode v popotovanjih je bil imperativ umetniške generacije šestdesetih let. Flisar jo je radikalno udejanjil. Dvajset let je živel in delal v Indiji, Avstraliji in Angliji, za preživetje opravljal različne poklice, od

voznika podzemne železnice v Avstraliji do urednika v prestižnih london-skih založbah. Evald Flisar je torej svetovljan in svetovni potnik, ki je rado-vedno potoval in se udomačil v različnih svetovih, zato ni naključje, da je potopis ena izmed literarnih zvrsti, v katerih je izražal svoje odkrivaltelsko videnje oddaljenih dežel in kultur (*Tisoč in ena pot*, 1979, *Južno od severa*, 1981, *Popotnik v kraljestvu senc*, 1992). Kakor mnoge evropske umetnike tega časa ga je globoko zaznamovala Indija, njena pradavna kultura in duhovnost ... in v Indijo se Flisar zmeraj znova vrača, osebno in s prevodi svojih romanov in dramskih besedil.

Flisar je razvil svojevrstno, sodobno različico *razvojnega romana*. V to romaneskno zvrst sodi tudi Flisarjev najbolj znani roman *Čarovnikov vajenec* (1986), ki ga zaznamuje pogumno raziskovanje človekovega bivanja, oropanega smisla, ter iskanje smisla v duhovni vertikali. Gre za avtobiografski roman oziroma točneje: za *avtofikcijo*, saj glavni junak celo nastopa z avtorjevim imenom in priimkom. Mladenič "Evald Flisar", obremenjen z osebnimi problemi in sit zahodne civilizacije, odpotuje v Indijo, da bi pod vodstvom guruja našel svoj pravi Jaz. Zgodi pa se mu izguba dotedanje identitete, občutje brezdanje izgubljenosti in dviganje, ki ima dvojni pomen, po eni strani dobesednega vzpona po pobočjih Himalaje, čedalje bolj pa tudi dviga zavesti, kar mu pomaga, da na koncu s čudenjem ugleda vesoljni svet ter z modro distanco tudi samega sebe.

György Lukács je v *Teoriji romana* definiriral romanesknega junaka kot upornika zoper nečloveško družbo, ki se po nasilnem konfliktu z institucijami moči dokoplje do avtentičnega smisla svojega bivanja, vendar za ceno lastnega poraza. Lukács definira tragične konce evropskega romana od Cervantesa naprej z znamenito formulo *Pot se začneja, potovanje je končano*. Ker sta pot in potovanje vpisana v samo fabulo tega romana, bi *Čarovnikovega vajenca* in druge Flisarjeve romane lahko označili s formulo *Pot je od nekdanj odprta, s potovanjem skozi brezpotje jo je treba najti*.

Pomen sanj in psihičnih travm avtor z občutkom prikaže v romanu *Velika žival samote* (2001). V nasprotju z večino tradicionalnih razvojnih romanov, ki so bili spričo zgodovinskega vrednostnega konteksta izrazito patriarhalno naravnani, pa Flisar ne analizira le problematike odrasčanja dečkov in mladeničev, temveč tudi deklic in mladenk (*Mogoče nikoli*, 2007, *Dekle, ki bi raje bilo drugje*, 2012).

Razmerje med resničnostjo in domišljijo, med stvarnostjo in človekovimi predstavami o njej, je ena izmed obsesivnih tem Flisarjevega romanopisja. Glavni junak romana *Opazovalec* (2010) je študent književnosti

Simon, ki intenzivno podoživlja in osebno oživlja tudi sodobne zgodbe, kakor jih "bere" v filmih in drugih sodobnih medijih. Soočen z okrutno diagnozo smrtne bolezni in napovedjo, da ima pred seboj le še leto dni življenja, se odloči, da bo preostanek svojih dni in noči izživel z enako intenzivnostjo kot filmski junaki. Želja se mu uresniči: na ulicah New Yorka sreča Ala Pacina, Brucea Willisa, Woodyja Allena, v peklenskem pripovednem ritmu pa ni več jasno, ali gre za resnico ali videz, so to resnični igralci ali igralci, ki igrajo igralce ...

Flisarjevi dramski pisavi se pozna, da se ni kalil le v slovenskem gledališkem prostoru, temveč tudi drugje, na širnem mednarodnem odru, v kontekstu sila različnih gledaliških tradicij. Po svoji osnovni poetiki prefinjene sinteze realističnega dialoga in postopnega luščenja simbolne mreže je Flisar daljni dedič Čehova, njegova dramska tehnika pa se je brusila predvsem ob modernističnih zgledih teatra absurda ter angleške in ameriške dramske poetike druge polovice 20. stoletja. Flisarjevi naravno zveneči, ozemljeni dialogi skrivajo, obenem pa pozornim ušesom in srcem diskretno razkrivajo dvojno dno, ki se skozi igro čedalje bolj odpira, da na oder in med izrečene besede vdirajo tišina, korak usode, lepota, minljivost ...

V dramatiki je Flisar razvil svojo in svoje-vrstno, flisarjansko verzijo komorne drame. Njegova dramska besedila, ki se osredotočajo na ljubezenska, družinska in druga intimna razmerja, odlikuje čehovljanska rahločutnost pri sugeriranju le napol izrečenih resnic ter ostrina smrtonosnih intimnih spopadov, značilnih za Edwarda Albeeja, obenem pa okrutne zakonitosti medčloveških in družbenih odnosov doživijo ironizacijo s humorjem in ironijo, ki ju Flisar črpa iz tradicije angleške *nonsense* literature in teatra absurda. Flisarjeve igre absurda zaznamujeta ionescovska igrivost in pinterjevska psihološka teža, poglobijo pa se do beckettovskih eksistencialnih vprašanj. So dramaturško izpiljene, a obenem naravno zveneče, na nevsiljiv način zastavljajo ključna vprašanja, pogosto na ironičen in sarkastičen način.

Eden najboljših primerov flisarjevske variante dramatike absurda je nemara *Nora Nora* (2003), kjer že sam naslov opozarja, da gre za referenco na znamenito Ibsenovo dramo *Nora*, eno prvih dramskih besedil o nevzdržnem položaju žensk v tradicionalni meščanski, patriarhalni družbi in družini. Naslov v slovenščini poleg osebnega imena sugerira tudi pridevniški pomen, dvakrat ponovljeno ime v naslovu pa ponazarja podvojitve naslovne junakinje Nore in njenega izbranca Helmerja. V igri namreč nastopata dva para, Nora 1 in Helmer 1 ter Nora 2 in Helmer 2. Oba para sta ujeta

v istem prostoru (stanovanju), a v različnih časih, obenem pa vsi štirje igrajo v igri stvarnosti in erotične želje. Zastavlja se vprašanje, ali gre morda za isti par v dveh različnih fazah ljubezenske zveze, na strastnem začetku in v že utrujeni, naveličani fazi? Kakor koli že, tista "druga", v erotičnih željah izsanjana Nora je zmeraj bolj zaželena kot tukajšnja, realna "Nora", enako je s Helmerjema. Ta dva vzporedna para omogočata drug drugemu imaginarnega, idealnega partnerja – ko se vsem štirim želja uresniči, tako da Helmer 1 zaživi z Noro 2 in Helmer 2 z Noro 1, pa resničnost zaduši sanje in začarani krog življenja in ljubezni, iluzij in stvarnosti se nenehno ponavlja.

Za predstavitev čehovljanskega registra Flisarjeve dramatike pa je nemara najbolj primerna igra *Vzemi me v roke* (2012). Junaka sta ostareli intelektualec Iztok, ki poskuša z zadnjimi močmi ohraniti in ubraniti svoj propadajoči antikvariat, potapljajoče se cesarstvo Knjig. Pri tem mu pomaga Mojca, predstavnica mlade generacije, neposredna in vitalna, topla, duhovita in očarljiva, a neizobražena. Mojca knjige občuduje od daleč, nejasno pa sluti, da so prav knjige pot do smisla in lepote. Prav ona najde odlično novo in presenetljivo ime za zaprašeni antikvariat – *Vzemi me v roke!* To novo, sveže ime za stari antikvariat velja tako za knjigo kot za človeško telo in srce, za ljubezen. Flisarjeva igra o starih knjigah v novem času je obenem drama dveh zaljubljenцев, katerih starostna razlika se na koncu usodno poglobi z Iztokovo smrtno boleznijo.

Scenerija te Flisarjeve igre me je takoj "osvojila", saj se z njo povsem identificiram – celo več: v njej tudi sam živim. Tak je namreč tudi scenski okvir mojega lastnega življenja, ki sem ga upesnil v zamirajočem sonetu *Knjige, knjige*, objavljenem v zbirki *MOM: Mala Osebna Mitologija* (2007):

*Ne morem dihati od teže knjig. Povsod
so, na policah, vse do stropa, vodoravno,
navpično in poševno. Nenaravno
živim, zaznamovan od pisanih usod,*

*zloženih po vseh mizah in pod posteljo.
Fin knjižni prah razžira stene, rjuhe, prte ...
Prebrane, le prelistane, nikdàr odprte,
te knjige so celine, morja, zvezdnato nebo ...*

*Še preden sem znal brati, me je obkrožal
vonj sveže stiskanih strani, svetel dotik,
magnetičen kot voljna ženska koža ...*

*Plima platnic prekriva sklade starih knjig;
na dnu pozabe jih spet najde prst naključja.
Kot živa bitja žrejo zrak, pogoltna pljuča ...*

*Kaosu knjig, ki se množijo v rojih,
sem dodal tudi nekaj skromnih svojih.*

*Zakaj? Čemú? Iz čudne nótranje potrebe.
Ko gledam hrbte svojih knjig, me rahlo zebe:*

*kdo koga lista, kdo koga bere? Jaz knjige ali knjige
mene, ujetnika, ki nosim tiskane verige? ...*

Ko sem ugotovil, da ima antikvar bolj ali manj moja leta in da se piše Iztok Novak, ni bilo nobenega dvoma več: gre zame! Evald Flisar piše o meni! Nadaljnja detajla – "črn klobuk in star črn telefon" – sta samo še potrdila, da si je ta dramski avtor nesramno, naravnost perverzno, "izposodil" moje življenje. S hudičevsko psihološko ostroumnostjo je razkrinkal mojo resno umetniško in intelektualno masko. Prebral me je. Do dna. In me postavil na oder, tako da je zdaj moja človeška reva vsem na ogled.

Hecam se, a kot vsaka šala tudi ta skriva grenko resnico. Padel sem v najstarejšo past na svetu – identifikacijo z dramskimi liki, z igralci. Prav o meni je pred dobrimi dva tisoč leti pisal Aristotel v *Poetiki*: da je namen gledališke umetnosti vzbujati strah in sočutje. V Kulturnici, miniaturni, a maksimalno simpatični dvoranici Lutkovnega gledališča Ljubljana, sem zagledal sebe in tisti mickeni oder se je v moji zavesti podvojil: skrajno pozorno sem spremljal dialoge obeh interpretov, obenem pa se mi je na odru spomina divje vrtela predstava lastnega življenja s knjigami in za knjige. In sem začutil – tokrat to mislim brez heca in brez sence (avto) ironije – bojazen zase: da je bilo morda vse moje življenje, da so bila vsa ta desetletja branja in pisanja le obžalovanja vredna iluzija, strastno branje zgolj zakopavanje oči v knjižni prah in pisanje zgolj praskanje po papirju, zgolj hipni blesk črk na monitorju, ki bo kmalu ugasnil. In naj – čeprav se zavedam, da zveni smešno – zapišem tudi to, da sem se zasmilil samemu sebi, vendar to samousmiljenje tokrat ni vsebovalo tistega sladko-grenkega občutka žrtve, ki je nihče ne razume in jo vsi preganjajo, temveč jasno, čeprav neskončno žalostno zavest o morda spodletelem življenjskem

projektu, o izjalovljenem junaškem podvigu. Sem življenje zapravljal za Stvar, ki nikomur več ničesar ne pomeni?

Namenoma neusmiljeno govorim v prvi osebi ednine, zato da bi poudaril, da to vprašanje zadeva vso mojo eksistenco. In sem začutil, da gre tudi Evaldu Flisarju kot avtorju te drame prekletu zares in da je vse življenje posvetil literaturi. Tako usodna ljubezen pa se dragó plača. In prav zato mi je Evald tako blizu.

A Evald ni le Evald, je tudi Flisar. In ta Flisar je moder mož in moder umetnik: dobro ve, da visoka kultura sama po sebi ne zagotavlja visoke umetnosti, da je za pristno umetnost potrebna tudi svežina doživetja in ubesedenja. Model umetnosti, ki ga Flisar ponuja v tej in v drugih svojih igrach, je uravnovešanje stare kulture in svežega videnja, duha in telesa, življenjske modrosti in prostosti srca.

Flisar je mojster dialoga, pri tem pa ne gre le za izbrušeno mehanično formo, temveč vselej za soočenje dveh različnih vizij sveta v Bahtinovem smislu, dveh različnih eksistencialnih situacij, dveh različnih glasov. Flisarjevo dialoško mojstrstvo se torej kaže na več ravneh. Na prvi, najbolj otipljivi ravni dialog nenavadno gladko teče, tako da imamo občutek, kot bi bili priče pogovorom v vsakdanjem življenju. Druga dialoška raven preprostim besedam in vsakdanjim situacijam omogoča, da začno nenedoma izžarevati simbolni naboj, ki sporočilno obarva celotno besedilo in predstavo. Tretja, najbolj kompleksna raven dialoškega videnja sveta pa na podlagi več različnih, posameznih glasov, ki so nujno subjektivni, parcialni in pristranski, zgradi sintezo celovitega videnja sveta; ta raven zahteva največjo dramaturško spretnost, najširšo etično moč in najgloblji filozofski uvid v konfliktno naravo družbe in obenem skrito celovito naravo sveta. In ravno na tej ravni Flisar prepričljivo sintetizira različne značaje in dramatično konfliktna stališča protagonistov v celovito sporočilo, v vizijo, ki ravno s svojo celovitostjo ponuja zrelo in etično alternativo nujno subjektivnim pogledom in sebičnim zahtevam posameznih protagonistov. Izjemno pomembno, naravnost ključno vlogo igra pri preseganju konfliktov eros, samim protagonistom pogosto nerazumljiva, skrivnostna moč, ki jih žene, da ob vseh bolečinah razlik sprejmejo *Drugega* in *Drugo*. Tudi takrat, ko se Flisarjeve drame končajo žalostno, s slovesom ali celo smrtjo, je bolečina tista, ki z zavestjo o nepovratnosti izgube nosi sporočilo o enkratni vrednosti *Druge* in *Drugega*.

Čeprav so Flisarjeve igre zasidrane v konkreten zgodovinski in družbeni prostor, premorejo toliko univerzalne veljave, da kličejo po venomer novih uprizoritvah v sila različnih jezikih in kulturah.

Poudariti velja tudi izjemno kvalitetno delo, ki ga že četrto stoletje Flisar opravlja kot glavni in odgovorni urednik Sodobnosti, ene izmed osrednjih slovenskih literarnih revij. V času, ko so mnoge druge literarne revije žal propadle in prenehale izhajati, Sodobnost nadaljuje svojo svetlo tradicijo, v veliki meri zahvaljujoč požrtvovalnosti Evalda Flisarja.

Doslej najbolj natančno biobibliografijo našega avtorja je pripravila Katja Klopčič Lavrenčič v monografiji, objavljeni v dveh obsežnih knjigah, *Življenje in delo Evalda Flisarja: Od vaškega skednja do odrov svetovnih velemed in na police knjigarn v 40 jezikih* (Sodobnost International, 2022). Gre za izjemno kvalitetno napisano in natančno dokumentirano bio-bibliografijo s senzibilnimi analizami recepcije Flisarjevih del in z obilico slikovnega materiala. Seveda pa Evald ne bi bil Evald, če ne bi temu tako lepo zaokroženemu opusu v zadnjih letih dodajal zmeraj nove knjige.

Flisarjev literarni opus je v svoji pisavi tako izpiljen, v svoji problem-ski večplastnosti tako bogat, po svojih vizijah pa tako globok in širok, da imamo občutek, kako se pod psevdonimom "Evald Flisar" skriva več avtorjev in oseb. In ker imam pisec tega slavnega portreta podobne izkušnje, naj tu citiram svoj sonet *Moj dvojniki* iz pesniške zbirke *Obredi slovesa* (2005):

*Imam dvojnika. Medtem ko se jaz,
nečimrn kot sem, kažem očem sveta,
on sedi doma in gara, gara, gara ...
Moj zvesti suženj, moj nikomur znan obraz.*

*Priklenem ga za mrzel radiator
in v skodelico nalijem vode
(da ne umre od žeje). Luč svobode
dolgujem njemu, ki je moj gladiator.*

*Jé malo, hvaležen za suh kruh in mrk pozdrav.
Spi malo, le po nekaj ur na noč.
Ko jaz omagam, mi priskoči na pomoč.*

*On je tisti, ki piše; jaz le podpisujem.
Zdaj je v zadregi zardel. Moj intimni tujec,
moj dvojniki. Rad bi ga malo bolje spoznal.*

Naj to voščilo ob Evaldovi visoki obletnici zapišem v slogu njegovih iger s podvojitvami likov in značajev:

Naj tretji dvojnik Evalda Drugega in Flisarja Poldrugega še naprej tako uspešno ureja in izdaja Sodobnost! Naj se drugi dvojnik PraEvalda in Flisarja Devetindevetdesetega zapre v kabinet in piše, piše, piše! Evald Prvi in Edini pa naj uživa življenje v krogu ljubeče družine in dobrih prijateljev!

Dragi Evald, na mnoga leta in knjige, na mnoge številke in letnike Sodobnosti!